

АГРОПРОДОВОЛЬЧИЙ КОМПЛЕКС УКРАЇНИ У МІЖГАЛУЗЕВИХ ПРОПОРЦІЯХ: СТАН ТА ДИНАМІКА

Сукупність галузей, які годують населення країни, її агропродовольчий комплекс – найважливіша складова сучасної національної економіки України. Його частка, якщо взяти ринкову вартість вироблених товарів і послуг за всіма галузями, перевищує 25%, у товарному експорті країни питома вага агропродовольчого комплексу – понад 40%.

Лідером споживчого ринку за підсумком споживчих витрат у 2016 р. були продовольчі товари – 56,7%, непродовольчі ж – 27,5, послуги – 15,8%¹.

Якщо порівняти дані двох таблиць: табл. 1, де подано узагальнену макроекономічну інформацію щодо міжгалузевих пропорцій та зв'язків складових національної економіки (за статистикою національних рахунків, останні публікації якої характеризують стан 2016 р.), та табл. 2, де наведено інформацію про структуру агропродовольчого комплексу США – лідера сучасного світу, то побачимо дві контрастні відмінності:

1. У США вага агропродовольчого комплексу у загальнонаціональному підсумку ВВП приблизно 5%, в Україні – багаторазово більше.

Таблиця 1

**Агропродовольчий комплекс у структурі
національної економіки України у 2016 р.**

Галузі економіки	Випуск товарів і послуг		Валовий внутрішній продукт		Валова додана вартість		
	млн грн у ринкових цінах	частка в національній економіці, %	млн грн у ринкових цінах	частка в національній економіці, %	млн грн у ринкових цінах	частка в національній економіці, %	частка у випуску, %
Сільське, лісове та рибне господарство*	745401	12,4	288578	12,1	279701	13,8	37,5
Харчова промисловість	780383	13,0	216988	9,1	90862	4,5	11,6
Торгівля продовольчими товарами**	175046	2,9	86730	3,6	85880	4,2	49,1
Ресторанне господарство	26838	0,4	13852	0,6	11819	0,6	44,0
Разом галузі агропродовольчого комплексу	1727668	28,7	606148	25,4	468262	23,1	27,1
Усі галузі національної економіки	6013152	100,0	2385367	100,0	2023228	100,0	33,6

* Лісове та рибне господарство – приблизно 4% від обсягів сільськогосподарського виробництва.

** Оптова і роздрібна торгівля. В товарообороті оптової торгівлі продовольчі товари – 16%, у роздрібній – 41%.

Джерело: Національні рахунки України за 2016 р. Стат. збірник. Київ, 2018. С. 128–135.

¹ Усі ці цифри зі статистики національних рахунків (СНР) є макроекономічною характеристикою міжгалузевих пропорцій народного господарства України, а, оскільки вони наведені у фактичних цінах, – одночасно і характеристикою діючих міжгалузевих відносин.

2. В Україні серед галузей агропродовольчого комплексу домінуюче місце займає сільське господарство, у США – постаграрні галузі.

Таблиця 2

Валовий внутрішній продукт США у 2016 р.

Галузі економіки	Млрд дол. США	Структура, %
Сільське господарство	121	0,65
Харчова промисловість	263	1,42
Роздрібна продовольча торгівля	153	0,82
Ресторанне господарство	398	2,14
Усі галузі національної економіки	18569	100,0

Джерело: Statistical Abstract of the United States. 2018. Р. 456.

Чим більше розвинена країна, тим менша частка продовольства у її виробництві та споживанні. Україна в цьому сенсі займає середньосвітову позицію, про що свідчать показники урбанізації: частка сільського населення в усьому світі 47%, в Україні – 31, у США – 19%.

Якщо результативні показники допомагають визначити місце кожної галузі в загальногалузевому підсумку, то витратні показники свідчать про наявність та вимірюють рівень міжгалузевих зв'язків. Інформація СНР про проміжне споживання кожної галузі в розрізі галузевого походження витрат (баланс міжгалузевих виробничих зв'язків) дозволяє визначити напрями і значущість виробничих відносин сільського господарства з іншими галузями національної економіки (табл. 3).

Таблиця 3

Міжгалузеві зв'язки сільського господарства України у 2016 р.

Галузі економіки	Споживання сільським господарством продукції і послуг галузей національної економіки		Споживання продукції сільського господарства галузями національної економіки	
	млрд грн	у % до підсумку	млрд грн	у % до підсумку
Сільське, лісове та рибне господарство	160706	35,2	160706	46,9
Добування нафти та газу	4162	0,9	44	0,0
Харчова промисловість	3632	0,8	136973	40,0
Виробництво нафтопродуктів	33977	7,4	3	0,0
Виробництво хімічної продукції	79948	17,5	1432	0,4
Виробництво машин	12976	2,8	26	0,0
Виробництво автотранспортних засобів	12519	2,7	1	0,0
Постачання електроенергії, газу	9115	2,0	250	0,1
Оптова та роздрібна торгівля	70515	15,5	20208	5,9
Транспорт	27891	6,1	4888	1,4
Фінанси та страхування	5194	1,1	-	-
Інші галузі	36148	7,9	18172	5,3
Усього проміжне споживання	456823	100,0	342703	100,0

Джерело: Національні рахунки України за 2016 р. Стат. збірник. Київ, 2018. С. 128–133.

Міжгалузеві відносини провідної частини вітчизняного агропродовольчого комплексу – аграрного виробництва – формуються у двох напрямках: купівля чужої і продаж своєї продукції. Характерна риса аграрної галузі – високий рівень внутрішньогалузевого самозабезпечення засобами виробництва, тобто корми, насіння, худоба, гній – одночасно і власні виробничі витрати, і власна продукція. Тому в таблиці "витрати-випуск" серед галузей – споживачів продукції сільського господарства – перше місце займає сама аграрна галузь. Але це за показником галузевого проміжного споживання, тобто використання аграрної продукції як засобу виробництва.

Приблизно одна п'ята частина виробленої аграрної продукції надходить на переробку у харчову промисловість. За обсягом випуску галузь випереджає сільське господарство, але розміри доданої вартості значно менші (табл. 1). Річ у тім, що показник випуску обраховується в цінах споживачів, а у споживчих цінах продуктів харчової промисловості значна питома вага торговельних націнок і податкової складової.

Порівнюючи дані табл. 1 та табл. 2, зауважимо про недостатній розвиток вітчизняного ресторанного господарства, що вимагає преференціальної програми його розвитку.

Міжгалузеві пропорції в самому агропродовольчому комплексі перш за все характеризує присутність його галузей на продовольчому ринку, яка визначається їхньою товарною продукцією (табл. 4).

Таблиця 4

Товарна продукція галузей агропродовольчого комплексу України у 2016 р.

Галузі агропродовольчого комплексу	Обсяги реалізації	
	Млрд грн	% до підсумку
Сільське господарство, мисливство	397,3	41,4
Рибне господарство	1,3	0,1
Виробництво харчових продуктів	427,2	44,6
Виробництво алкогольних напоїв	57,3	6,0
Виробництво тютюнових виробів	47,9	5,0
Ресторанне господарство	27,7	2,9
Всього	958,7	100,0

Джерело: Діяльність суб'єктів господарювання. Стат. збірник. Київ, 2017. С. 216–217.

Співставлення даних табл. 1 і 4 дозволяє визначити відсоток товарності аграрної галузі (у 2016 р. товарна продукція – 55% випуску), тобто 45% виробленої сільськогосподарської продукції використовується на виробничі і особисте споживання. У сільськогосподарських підприємств товарність продукції досягає 80%, у господарств населення – близько 20%.

Для характеристики міжгалузевих пропорцій важливе значення має розподіл фондових ресурсів. Балансова вартість основних засобів галузей агропродовольчого комплексу наближається до 0,5 трлн грн і становить 6% від сумарної вартості основних засобів усієї національної економіки. Цей її підрозділ має низьку фондоозброєність, але велику фондovіддачу: за показником випуску до вартості основних засобів він перевищує середній рівень майже п'ятиразово.

Понад половину основних засобів агропромислового комплексу концентрує сільське господарство з високим темпом зростання і найменшим ступенем зношування (табл. 5). Непоганою видається динаміка (але лише вона!) фондоозброєності сільського господарства і порівняно з відповідним показником в цілому по національній економіці (табл. 6). Агрогалузевий рівень фондозабезпеченості поки значно нижчий за загальногалузевий. У 1990 р. основні засоби сільського господарства – 16% їхньої підсумкової вартості в усьому народному господарстві, наразі – дещо більше 3%, при тому що сільське господарство забезпечує 12% національного випуску та 17% національної зайнятості.

Відставання сільського господарства щодо фондозабезпеченості, яке фіксується офіційною статистикою, частково пояснюється недооцінкою вартості основних засобів галузі, але суттєву роль відіграє також нерівномірний міжгалузевий розподіл інвестиційних ресурсів. Так, у 2016 р. в розрахунку на одного зайнятого сільське господарство отримало інвестицій в основний капітал в 2,7 рази менше за промисловість.

Таблиця 5

**Основні засоби галузей агропродовольчого комплексу України
у 2016 р.**

Галузі економіки	Вартість основних засобів на кінець року		Надійшло основних засобів за рік, млн грн	Амортизація за рік, млн грн	Ступінь зношування, %	Темпи зростання за рік, %
	млн грн	% до загального обсягу				
Сільське господарство, мисливство	264859	54,2	61830	16439	36,9	113,1
Рибне господарство	1095	0,2	47	24	59,6	101,9
Виробництво харчових продуктів	120991	24,7	14235	6054	48,9	106,1
Виробництво алкогольних напоїв	35588	7,3	3433	1720	61,1	105,3
Виробництво тютюнових виробів	7417	1,5	1481	501	38,7	113,3
Ресторанне господарство	8494	1,7	802	331	50,4	101,6
Оптова торгівля агропродовольчими товарами	29384	6,0	8211	1906	37,1	107,6
Роздрібна торгівля агропродовольчими товарами	21395	4,4	3800	1690	41,4	109,9
Всі галузі агропродовольчого комплексу	489223	100,0	93839	28665	42,1	110,0

Джерело: Основні засоби України за 2016 р. Стат. бюлетень. Київ, 2017.

На кінець 2016 р. розміри іноземного акціонерного капіталу в Україні наближалися до 1 трлн грн за офіційним валютним курсом. При цьому на част-

ку агропродовольчого комплексу припадало приблизно 6%. На жаль, останніми роками Україна зменшила свою інвестиційну привабливість: наявність іноземного капіталу за 2014–2016 рр. скоротилася більш ніж на третину, зокрема, в сільському господарстві – на 40%.

Таблиця 6

Основні засоби в Україні у 2016 р.

№ п/п	Показник	Усі галузі національної економіки	у тому числі сільське господарство	сільське господарство у % до всіх галузей
	Вартість основних засобів			
1.	– на початок року, млрд грн	7948,0	215,9	2,72
2.	– на кінець року, млрд грн	8177,4	264,9	3,24
	Зростання вартості основних засобів, %			
3.	– у фактичних цінах	102,9	122,7	x
4.	– у співставних цінах	102,0	113,1	X
5.	Індекс цін основних засобів, % (п.3:п.4)	100,9	108,5	x
6.	Ступінь зношування основних засобів, %	58,1	36,9	x
7.	Незношувана вартість основних засобів, млрд грн	3426,3	167,2	4,87
	Амортизація за рік			
8.	- млрд грн	271,8	16,4	6,03
9.	- норма амортизації, %	3,32	6,19	x
10.	Надійшло основних засобів, млрд грн	501,4	61,8	12,3
11.	Амортизація у % до надходження (п.8:п.10)	54,2	26,5	x

Джерело: Основні засоби України за 2016 р. Стат. бюлетень. Київ, 2017. С. 216–217.

Необхідність залучення іноземного капіталу в сільське господарство досі викликає суперечки. У розвинених країнах фермерська власність майже повністю вітчизняна. Але постагарні галузі агропродовольчого комплексу в Україні вимагають прискореного розвитку, що актуалізує залучення іноземних інвестицій.

Вагома питома вага агропродовольчого комплексу в міжгалузевому розподілі робочих місць національної економіки. Сьогодні в сільському господарстві зайнято близько 2,9 млн працівників, для яких агровиробництво – основне джерело доходу. В інших галузях комплексу налічується 1,2 млн зайнятих, тобто загальна кількість працівників агропродовольчого комплексу перевищує 4 млн осіб – чверть усіх зайнятих в Україні.

Проте у фонді заробітної плати агропродовольчий сектор займає меншу частку. В радянський період середня заробітна зарплата в сільському господарстві майже не поступалася цьому показнику в усьому народному господарстві, а заробітна плата в радгоспах навіть його перевищувала. Сьогодні в сільському господарстві зарібок найманого працівника на чверть нижчий за рівень цього показника для всієї економіки й поступається заробітку у промисловості на третину.

Остання економічна криза значно погіршила показники зайнятості і реальної заробітної плати в усій національній економіці, зокрема в агропродовольчому комплексі (табл. 7). За три роки зайнятість в агропродовольчому комплексі скоротилася на 15%, а заробітна плата хоча номінально збільшилася на 52%, реально зменшилася на 20%, в доларовому еквіваленті – більш ніж на половину.

Таблиця 7

Зайнятість і заробітна плата в агропродовольчому комплексі України

Показник	2013 р.	2016 р.	2016 р. у % до 2013 р.
Кількість зайнятих працівників, тис. осіб			
– усі галузі національної економіки	20404,1	16276,9	79,8
у тому числі:			
– сільське (підприємства) і рибне господарство	656,4	588,2	89,6
– харчова промисловість	444,2	347,1	78,1
– продовольча торгівля та ресторанне господарство	997,1	853,6	85,0
Середньомісячна заробітна плата працівників, грн			
– усі галузі національної економіки	3265	5183	148,7
у тому числі:			
– сільське (підприємства) і рибне господарство	1917	3195	166,7
– харчова промисловість	2933	4693	160,0
– продовольча торгівля та ресторанне господарство	1276	1712	134,1
Індекс споживчих цін (інфляція), %	100,0	190,0	190,0
Середньорічний валютний курс, гривень за 1 дол. США	7,9930	25,5513	320,0

Джерело: Діяльність суб'єктів господарювання. Стат. зб. Київ, 2017. С. 69, 73, 93.

Оскільки Україна будує наздогоняючу економіку, перспективи аграрної зайнятості та зростання продуктивності аграрної праці в Україні можна передбачити співставленням цих показників у нас і передових країнах світу (табл. 8). Як бачимо, за рівнем продуктивності аграрної праці Україна поки що відстає від найбільш розвинених країн більш ніж десятикратно, але темпи зростання цього показника значні: в сільськогосподарських підприємствах України між 2010 р. і 2016 р. виробництво валової продукції на одного працівника збільшилося удвічі.

Важливий аспект міжгалузевого ресурсного розподілу – фінансові надходження, які в першу чергу залежать від кон'юнктури внутрішнього і зовнішнього ринків, розмірів ринкового попиту та динаміки цін. Кризовий стан економіки України, втрата нею значної частини національного ВВП зменшила попит внутрішнього продовольчого ринку і відповідно призвела до зменшення споживання і виробництва продовольства. Типовий приклад такої негативної динаміки – дані табл. 9. Криза останніх років теж супроводжувалася скороченням продовольчого споживання. Між 2013 р. і 2016 р. душеве споживання м'ясопродуктів зменшилося на 9%, молокопродуктів – на 5, яєць – на 14, рибопродуктів – на 13%.

Таблиця 8

Сільське господарство у структурі ВВП

Показник	Україна	Країни "сімки"
Національний ВВП на душу населення, тис. дол. США*	3,6	45,2
Питома вага сільського господарства в національному ВВП, %**	8,3	1,2
Питома вага сільського господарства в загальній зайнятості, %***	11,4	1,9
ВВП сільського господарства з розрахунку на:		
– душу населення, дол. США	300	565
– одного сільськогосподарського працівника, тис. дол. США	2,6	29,2

*2011 р.

** 2009–2011 рр.

*** 2010 р.

Джерело: FAO Statistical Yearbook 2013. Rome, 2013. – P. 22–24, 30–32.

Таблиця 9

Виробництво і споживання молока в Україні

Продовольчі товари	1990	2016	2016 р. до 1990 р.
Виробництво молока всіх видів, тис. т	24508,3	10381,5	42,5
Споживання молокопродуктів на душу населення за рік (в перерахунку на молоко), кг	375	210	56,0
Роздрібна ціна 1 кг молока, крб/грн	0,22	14,80	67 разів
Середня заробітна плата в місяць, крб/грн	244	5183	21 раз
Купівельна спроможність заробітної плати щодо молока (кг за місяць)	1109	350	31,6

Джерело: розрахунки автора.

Таблиця 10

Ціни на агропродовольчі продукти в Україні у 2016 р.

Продовольчі товари	Середньорічна ціна, грн за 1 кг		
	сільськогосподарських виробників	виробників промислової продукції	споживча ціна
Хліб пшеничний	3,29*	9,01	14,00
Хліб житній	2,95*	8,28	11,77
Картопля	2,63	–	5,56
Олія соняшникова	8,52**	20,01	32,03
Яловичина	34,48***	46,21	83,60
Свинина	35,56***	44,07	74,43
Птиця	28,98***	30,79	40,32
Молоко	5,46	10,28	14,79
Масло вершкове	–	79,01	121,00
Яйця (десяток)	11,09	–	17,46

* 1 кг зерна.

** 1 кг насіння.

*** 1 кг у забійній вазі.

Джерело: Індекси цін виробників за 2016 р.; Індекси споживчих цін за 2016 р. Стат. зб. Київ, 2017.

Водночас в умовах високої інфляції останніх років динаміка паритету цін придбання та реалізації була вигідною для сільського господарства, що різко підвищило його рентабельність: за рентабельності у 2016 р. усіх галузей – 7,4%, сільського господарства – 31,6%. Значно зросли прибутки аграрної галузі, що забезпечило високий темп галузевого інвестування.

Для визначення міжгалузевих зв'язків складових агропродовольчого комплексу в міжнародній статистиці використовується показник "фермерська частка", тобто питома вага ціни агровиробника у кінцевій ціні споживача (табл. 10). Прогрес у розвитку постаграрних галузей зменшує цю частку. За цим показником Україна поки що відстаюча країна: так, у США частка ціни зерна у ціні споживання хлібопродуктів дорівнює 6%, в Україні – близько 25%.

На відміну від внутрішнього ринку агропродукції, зовнішньоторговельні ціни на неї падали, але девальвація національної валютної одиниці стимулювала обсяги експорту, що добре видно на прикладі головного експортного продукту – зерна (табл. 11). Якщо у 2013 р. експортовано 45% національного валового збору зерна, то у 2016 р. – майже 63%. У 2017 р. експортна ціна дещо зросла (на 2,1%), а експорт зерна перевищив 70% валового збору цього року.

Таблиця 11

Виробництво і експорт зерна в Україні

Показник	2013 р.	2016 р.	2016 р. у % до 2013 р.
Валовий збір зернових культур, тис. т	62285	66088	106,1
Експорт зерна, тис. т	27836	41451	148,9
Експорт зерна, млн дол. США	6921,7	6425,1	92,8
Експортна ціна 1 т зерна, дол. США	248,7	155,0	62,3
Середньорічний валютний курс, грн за 1 дол. США	7,9930	25,5513	319,7
Експортна ціна 1 т зерна, грн	1988	3961	199,2
Ціна реалізації 1 т зерна на внутрішньому ринку, грн	1297	3414	263,2
Перевищення експортної ціни над ціною внутрішнього ринку, грн	+691	+547	x

Джерело: Зовнішня торгівля України товарами та послугами. Стат. зб. Київ, 2017. С. 53; Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України. Стат. зб. Київ, 2017. С. 36.

Україні необхідні валютні ресурси, але надмірний експорт вітчизняного зерна – ознака занепаду тваринництва.

Отже, можна констатувати таке.

✓ Наразі серед головних галузей національної економіки України суттєво позитивна динаміка спостерігається лише у сільському господарстві. В першому десятилітті поточного століття середньорічний темп збільшення виробництва агропродукції наблизився до 3%, за сім років другого десятиліття –

піднявся до 4%. Є підстави сподіватися, що в найближчі роки саме сільське господарство буде лідируючою галуззю наздоганяючої економіки.

✓ Трагічна диспропорція розвитку агровиробництва – різноспрямована динаміка його обсягів у рослинництві та тваринництві: за пострадянський період у рослинництві – зростання на 28%, у тваринництві – майже дворазовий занепад. У результаті в Україні середньодушове споживання нижче за медичну норму: по рибопродуктах – удвічі, молокопродуктах – на 45%, м'ясопродуктах – 35%, яйцях – на 5%.

✓ Причина недостатнього виробництва і споживання продуктів тваринництва – низька купівельна спроможність населення. Криза 2014–2015 рр. зменшила реальні доходи і витрати споживачів на продовольчі потреби майже на третину. Перші ознаки відбудови – 2017 р., коли реальні доходи населення зросли на 6%. Ця тенденція повинна стати стабільно довгостроковою.

✓ Міжгалузеві пропорції в агропродовольчому комплексі України свідчать про недостатню питому вагу постаграрних галузей, особливо галузі громадського харчування (ресторанне господарство), яка в розвинених країнах – головний постачальник товарів і послуг на споживчому продовольчому ринку. Необхідна преференційна програма прискореного розвитку цієї галузі.

*Пасхавер Б.Й., д-р екон. наук, професор, академік НААН України,
головний науковий співробітник
ДУ "Інститут економіки та прогнозування НАН України"*